

Pitirim A. Sorokin: IDEAČNÍ, IDEALISTICKÁ A SENZITIVNÍ PRÁVNÍ SOUSTAVA Pramen: Krise našeho věku, Praha 1968; s. 119 - 120.

Pitirim Alexandrovič Sorokin (1889 - 1968) je pokládán za významného americký sociologa a teoretika kultury.

P. A. Sorokin se narodil ve skromných podmínkách na severoruském venkově v Turii. Sorokin napsal více než třicet děl. Mnoho z nich, např. Sociální a kulturní dynamika (1937 - 1941), Sociální mobilita (1927), Krise našeho věku (1947), Současné sociologické teorie (1928) a Libůstky a slabůstky moderní sociologie (1956) se stalo klasikou. Jeho dílo tak pokrývá prakticky celé pole sociologie, velmi podnětné jsou dodnes zejména jeho myšlenky z oblasti sociologie vědy, umění, politiky, sociální stratifikace a sociální mobility.

Kariéru Sorokina je možno rozdělit do dvou období: první do roku 1922, druhé po tomto roce, kdy byl vypovězen z Ruska pro svoji opozici k bolševickému režimu. V prvním období byl třikrát uvězněn, přesto se však stal roku 1919 profesorem na univerzitě v Leningradě a zůstal jím až do svého odsouzení k smrti v roce 1922. V Rusku vydával díla jako "Zločin a trest", "Lev Tolstoj jako filozof" a "Systém sociologie" ve kterém se přiznal k behaviorismu.

Prvním útočištěm Sorokina po jeho útěku v roce 1922 bylo Československo, kde byl Sorokin podporován prezidentem Masarykem a některými českými politiky, jimž v úvodu své Sociologie revoluce (1925) vzdává dík. Sociologii revoluce začal psát již za svého pobytu v Československu a vydal ji jako první vědeckou publikaci v Americe v době svého působení na Minnesotské univerzitě. V roce 1930 přijal Sorokin americké státní občanství a byl povolán na Harvardskou univerzitu, kde se stal profesorem sociologie. Řadu dalších poct završilo v roce 1964 zvolení prezidentem Americké sociologické asociace. Mezi jeho žáky patřil např. R. K. Merton a K. Davis.

Ve svých dílech Sorokin rozeznával dva druhy společensko - kulturních systémů - smyslový, který je empiricky podložený a vychází z poznatků přírodních věd, a ideační, který vychází z mystiky a náboženské víry. Vývoj společnosti pak přirovnával k chodu kyvadla, kde na konci kmitu dochází k radikální změně světového systému. Tuto změnu provází revoluce, války a krize obecně. Fázi změny kmitu potvrzovala VŘSR a první světová válka. Sorokin předvídal i další katastrofické události ještě před hospodářskou krizí a druhou světovou válkou.

IDEAČNÍ, IDEALISTICKÁ A SENZITIVNÍ PRÁVNÍ SOUSTAVA

Ideační právo. Stejně jako mravní soustavy i ucelené soustavy právní jsou též ideační, idealistické či senzitivní. Na ideační právní soustavu je nazíráno jako na danou od Boha či absolutna. Je to vždy a do značné míry jus divinum nebo sacrum (právo božské či posvátné). Na jeho normy se hledí jako na Boží příkazy. Tím se stávají absolutními - nelze je zrušit ani po úvaze utilitární či jiné. Často není dovoleno vůbec nic na těchto pravidlech měnit. Uvedeme typické příklady takového zákoníku. „Nyní tedy, ó Israeli, slyš ustanovení a soudy, kteréž já učím vás ... Nepřidáte nic k slovu, která já přikazuji vám, aniž co ujmete od něho, abyste tak přikázání Hospodina, Boha svého, kteréž já přikazuji vám, zachovali.“ (Deuteronomius, IV, 1 a 2.) A další příklad: „Dokud nepomine nebe i země, jediná literka

aneb jeden puntík nepomine z zákona, až se všechny věci stanou. Protož, zrušil-li by kdo jedno z přikázání těchto nejmenších a učil by tak lidi, nejmenší slouti bude v království nebeském. Kdož by je však zachovával a učil, ten velikým bude slouti v království nebeském.“ (Matouš, V, 18, 19)

Normy ideačního práva nejsou zaměřeny k zmnožení smyslového štěstí, rozkoše či užitku. Mají být následovány bez odporu jakožto příkazy vševědoucího, vždycky spravedlivého absolutna. Jejich moudrosti nemůžeme vždycky porozumět a mohou se nám jevit nevyzpytatelnými, jako jsou i cesty Prozřetelnosti nevyzpytatelné. Ale o jejich moudrosti a spravedlnosti nelze pochybovat. Takové jsou ideační zákoníky a proto ochraňují mnohou hodnotu, jež zdánlivě nemá v sobě ani smyslové užitečnosti, ani radosti. Na druhé straně zakazují mnohou rozkoš a užitek jakožto hříšné. Veliká část jejich norem obsahuje množství příkazů týkajících se absolutna, vlastní náboženské víry, rituálů a náboženského chování, právě tak jako způsobů myšlení a počínání, jež posvěcují a očišťují všechny významné události v lidském životě, jako je např. zrození (posvěcené křtem), ženění či vdávání (posvěcené posvátným obřadem sňatku) a smrt (posvěcenou pohřebními rity). Téměř všechny jeho normy jsou prostoupeny ústřední myšlenkou usnadnit člověkovu spojení s absolutnem a očistiti ho, přestupuje-li přikázání a dopouští-li se hříchu nebo zločinu.

V takových zákonících hřích i zločin znamená totéž, tak jako poslušnost zákonů znamená tolik co poslušnost Boha a spásu. Ideační zákoník tudíž ve své části týkající se zločinu má vždycky mezi svými zakázanými a trestnými činy přemnohý čin, jenž porušuje i pravidla předepsaná pro lidské vztahy k Bohu a k nadpomyslným hodnotám. Předpisy namířené proti rozkolu, odpadlictví, svatokrádeži, rouhačství, porušení neděle a svátku, porušení předepsaných posvátných rituálů, nesplnění posvátných obřadů při křtu, sňatku a pohřbu, přestoupení posvátných zásad týkajících se sňatku či smlouvy s pohany a nevěřícími atd. - takovéto zákony zaujímají velkou část trestných činů těchto trestních zákoníků. Jejich trestní systém pozůstává obdobně nikoliv ze smyslových trestů, nýbrž jen z trestů nadpomyslných. Tresty jdou od věčného zatracení hříšníka, a často i jeho potomstva do pekla nebo očiště, až k vyloučení ze společnosti věřících, odepření svátostí a požehnání náboženskými obřady při pohřbu a jiných událostech. Důvodem trestu není ani tak předejít zločinu nebo výchova hříšníka - zločince, nebo ochrana praktických zájmů společnosti, jako spíše odpykání hříchu spáchaného proti Bohu: každé porušení absolutní normy vyžaduje očištění této normy a to se nemůže státi bez odpykání za spáchaný hřích. Provinilec je vždy sacer esto, tudíž musí být potrestán, nehledě k tomu, zda z hlediska smyslového takový trest je užitečný pro obviněného či společnost, nebo ne.

Soustava právních důkazů u takového práva ovšem obsahuje celý výběr důkazů nadpřirozených v podobě ordálů, božích soudů, rozhodnutí orakulí, proroků a pythií a jiných „nadpřirozených technik“ k nalézání zla. Obžalovaná strana je vina nebo ne. Tato soustava soudního důkazu je založena na předpokladu o vměšování se absolutna do soudních záležitostí. Téměř každé právní jednání, ať je to směna nebo nabytí majetku či uzavření smlouvy nebo placení dluhů, je předepsáno do poslední podrobnosti a vyhlašují se v něm určité posvátné formule, provádějí pevně stanovené posvátné akty, aniž bylo možno změnit na této svátostné proceduře cokoliv, byť i jediné písmeno či podrobnost. Právě tak jako není dovolena žádná změna v žádném důležitém náboženském rituálu, tak také není dovolena změna v žádném soudním procesu, ať v zájmu stran, jichž se proces týká, nebo kohokoliv jiného. Např. v římském právu, v jeho starém ideačním údobí, když spornou věcí před soudem bylo vlastnictví určitého druhu majetku, žalobce počal proces tím, že uchopil do ruky jakousi hůlku (vindicta nebo festuca) a pronesl vždycky stejnou a neproměnnou větu: Hanc ego rem ex jure Quiritium meam esse ajo: sicut dixi, ecce tibi vindictam imposui. Touž pevně stanovenou větou měl odpovědět i obžalovaný, a tak celý soudní proces byl posvátným rituálem, stejně formálním jako každá náboženská svátost. Důvodem k tomuto formalismu

ideačního práva a zákonného postupu je to, že právo a právní postup jsou pouze odrůdami náboženství a náboženského rituálu předepsaného Bohem a tudíž nezměnitelného. Posléze soudcové v takové právní soustavě jsou vždy - ať přímo či nepřímo - kněžími, velekněžími anebo jinými údy velekněžského řádu, a jim napomáhají věštcí, proroci, jasnovidci, světci atd.

Krátce, zákonné normy jsou absolutní a strnulé, způsoby jejich vnučování a užití jsou tudíž absolutní a formální. Není připuštěna žádná mlhavost, nejistota, relativita, dvojsmyslnost a prospěchářská služebnost. Právní vědomí ideační společnosti je pevných obrysů, není v něm pochyb a nepřipouští otázek ani kritik. Do podrobností ztělesňuje hlavní princip ideačního myšlení. Ideační právo není tudíž vůbec kontrolováno úvahami o užitečnosti, zisku, výhodnosti a smyslovém blahobytu, dokonce ne ani v takových utilitárních oborech jako je výroba, směna a spotřeba hospodářských hodnot - jako je tomu u obchodu a řemesla, peněžnictví a bankovníctví, úroku a zisku, majetku a vlastnictví, renty, u vztahů mezi zaměstnavatelem a zaměstnanci a u ostatních vlastnických a hospodářských vztahů. Naopak je to všechno podřízeno ideačním právním normám a připuštěno jen do té míry, do jaké to neodporuje ideačním hodnotám. Jestliže tyto věci odporují ideačním normám a hodnotám, jsou zavrženy, zakázány a stíhány tresty, a nezáleží na tom, mohou-li být společnosti nebo jejím částem užitečné nebo ne. Tato skutečnost vysvětluje Ježíšovo vyhnání obchodníků z jeruzalémského chrámu a jeho důtku: „Můj dům má být zván domem modlitby, ale vy jste jej učinili peleší lotrovskou,“ i Ježíšova slova: „Amen, pravím vám, jen stěží vejde boháč do království Božího,“ a zákaz půjčovat peníze na úrok, zákaz zisku, hromadění peněz a ostatních hospodářských - zištných a užitkářských - činností, zákaz daný křesťanskou právní soustavou a morálkou. Všechny ty činnosti jsou omezeny ideačními hodnotami a podřízeny jim. To platí i o osobních vztazích v manželství a v rodině. Úvahám o manželském štěstí je věnováno málo pozornosti. Protože manželství bylo uznáno za posvátný svazek, nebyl podle středověkého křesťanského práva dovolen žádný rozvod, ať zúčastněné strany byly šťastny nebo nešťastny. Zkrátka ideační hodnoty překonaly v takovém právním kódu všechny ostatní hodnoty. Totéž platí o každém jiném sdružení, smlouvě a sociálním vztahu v ideačním právu. Společenské vztahy a smlouvy nebyly nikdy zůstaveny na vůli dotýčených stran anebo snad ponechány hrubému násilí vnučenému silnějším slabšímu. Byly omezeny četnými opatřeními a podřízeny požadavkům nadpomyslných hodnot. Taková právní soustava nepřipouští neomezených smluv a dohod nebo neomezeného nátlaku v lidských vztazích, i když třeba jsou užitečné, příjemny či výhodny jedné nebo druhé ze zúčastněných stran.

Ideační právo nejen omezuje smluvní vztahy a zakazuje a mírní nátlak vůči jednotlivcům a skupinám, nýbrž i přísně lidem ukládá, aby byli bratřími, altruisty, aby byli šlechetní, soucitní a solidární, aby spolupracovali, pomáhali ve svých vztazích jeden druhému, milovali se navzájem, dívali se na sebe s úctou jako na dítky Boha a absolutna, i když taková láska, pomoc, altruismus a vzájemné přispění nejsou utilitární, radostné a žádoucí. Ty věci jsou ukládány a požadovány jako povinnost nebo oběť, již ukládá absolutno.

Dvojí, božskou autoritou řízené ovládnutí lidských vztahů (1. záporným omezováním smluv a nátlaku, jež odporují božským absolutním normám, 2. kladným podporováním povinnosti, oběti, lásky k bližnímu a dobré vůle, bez ohledu na úvahy o zisku, užitku, požitku a štěstí), je obzvláště charakteristické pro ideační právo.

Takový ideační zákoník se dívá na legitimní autoritu vlády jako na odvozenou od Boha či absolutna - nikoliv z fyzické síly, blahobytu či lidového pověření. Vláda s autoritou nezaloženou na sankcích absolutna a neposlouchající jeho příkazů je pro takový právní systém a takovou společnost neplatná. Je to despotická tyranie, jež nemusí být poslouchána a zaslouhuje pouze, aby byla svržena. Z toho plyne, že ve všech společnostech ovládaných ideačním právem je režim vždycky buď výslovně nebo skrytě theokratický. Takové jsou, v stručném přehledu, příznačné rysy ideačního práva. Tyto rysy lze nalézt ve světském

a kanovníckém právu středověké ideační Evropy, v bráhmanské nebo hinduistické Indii nebo v Tibetu, v zákonech a právu starého ideačního Říma a Řecka, v zákonech a právu Inků a u každé jiné ideační kultury.

Senzitivní právo. Charakteristické rysy senzitivního práva dávají zcela odlišný obraz. Senzitivní společnost se na ně dívá jako na výtvor lidský - často dokonce jako na pouhý nástroj podrobení a vykořisťování skupiny skupinou. Jeho poslání je výlučně utilitární: bezpečnost lidského života, bezpečnost majetku a vlastnictví, mír a pořádek, štěstí a blahobyt buď společnosti vůbec anebo její vládnoucí části, jež uvádí v život a platnost toto senzitivní právo. Jeho normy jsou relativní, pozměnitelné a podmíněné; řada jejich pravidel, vhodných pro určité okolnosti nebo pro určitou společenskou skupinu, se stává neužitečnou nebo dokonce škodlivou v situaci odlišné u jiné společenské skupiny. Tato pravidla jsou tudíž podrobena neustálé změně. Na takovém právním systému není nic věčného ani posvátného. Nepokouší se o úpravu nadpomyslných hodnot ani o úpravu člověkovy vztahu k nim. Málo se v něm pomýšlí, jestliže vůbec, na vztah člověka k Bohu, na spásu duše a na jiné transcendentní jevy. Jeho trestní zákoník vůbec nezná ideačních zločinů jako je rozkol, odpadlictví, svatokrádež a podobné. Jeho tresty jsou zcela smyslové, není v nich nadsmyslových sankcí. Jeho posláním není odpykání, nýbrž pomsta, převychování viníka, bezpečnost společnosti a podobné utilitární cíle. Proto je světské, není doplněno žádným svatým nebo kanonickým právem. Jeho právní důkazy jsou neustále založeny na smyslovém poznání, „boží soudy“ nebo ordály nejsou v něm připouštěny. Rovněž jeho soudcové jsou svěští. Jeho procesní řízení a pravidla jsou pružná, měnitelná, prostá jakékoli strnulé formálnosti práva ideačního.

Osobní a majetkové vztahy člověka jsou spravovány zcela ze stanoviska vhodnosti, užitečnosti a smyslového blahobytu, buď společnosti jako širokého celku nebo určité vládnoucí skupiny. Nadpomyslné hodnoty a úvahy nehrají žádnou významnou roli v omezování nebo kontrolování těchto utilitárních a smyslových pohnutek. Sociální vztahy, řízené senzitivním právem, jsou podrobeny týmž, na smyslovém poznání založeným a utilitárním, úvahám. Zákon se tu nedovolává žádných, božsky autorizovaných, sankcí. Všechny vztahy jsou buď smluvní (ponechané schválení stran) nebo donutivé (ukládání silnější stranou straně slabší) a všechny jsou ve své platnosti právně potvrzeny zákonem. Takové omezování svobody smluvní a takové donucování jsou zavedeny z důvodů senzitivních a utilitárních. Žádná neutilitární nebo protiutilitární omezení nejsou ukládána na majetkové vztahy, osobní vztahy nebo jakékoli jiné vztahy, aspoň do té míry ne, do jaké se jich nedožaduje nějaká jiná skupina.

Ve všech těchto ohledech celá soustava zákonného řízení zůstává senzitivní oblastí a je určována zcela výlučně na smyslovém poznání založenými pohnutkami. A posléze vláda, jež uvádí v život a platnost takový právní zákoník, je světská - nikoliv teokratická - je založena buď na vojenské a fyzické moci, na bohatství a schopnostech, anebo na volebním pověření. Pro platnost a autoritu zákona není tedy požadováno žádné božské, nadpomyslné potvrzení a není tu příhodné půdy pro vzrůst vlivné teokracie. To jsou podstatné rysy senzitivního práva, ať to bylo právo západní společnosti z několika posledních století, anebo právo senzitivního údobí Řecka a Říma, anebo právo jiných senzitivních společností.

Idealistické právo. Idealistické právo opět zaujímá postavení mezi ideačním a senzitivním právem jako jakýsi jejich průměrný střed.

STRÍDÁNÍ VLÁDY IDEAČNÍHO, IDEALISTICKÉHO A SENZITIVNÍHO PRÁVA

Jako tomu bylo v oblasti etických ideálů, umění a soustavy pravdy, tak také každá forma právní v dějinách řecko-římské a západní civilizace jednou dostoupila vrcholu své vlády a pak upadla a ustoupila některé jiné právní formě. Staré řecké a římské právo bylo před pátým stoletím př. Kr. většinou ideační. Bylo to ve velké míře jus divinum neboli sacrum s kněžskými na místě vladařů, zákonodárců a soudců a s právními normami předpisovanými bohy. Bylo tudíž posvátné a neporušitelné. Ten, kdo je porušil, se stal sacer esto. Cílem trestu bylo odpykání. Řečeno slovy dějepisce „náboženství ve starém Řecku bylo absolutním vládcem, stát byl náboženskou obcí, král veleknězem, jeho úřednictvo kněžem a zákon posvátnou formulí; vlastenectví, to byla zbožnost, a vyhnanství náboženským vyloučením“. Podle jiného historika ve starém Římě (před r. 510 př. Kr.) byl král nejvyšším knězem (pontifex maximus, rex sacrificulus). „Udržoval styk mezi bohy a obcí, k bohům se za obec obracel a usmířoval je (auspicia publica) a prováděl jmenování všech kněží a kněžek.“ Trestní právo bylo sakrální, většina nejtěžších zločinů byla náboženské povahy. Zkrátka tato situace vykazovala všechny známky ideačního práva.

Ke konci šestého století př. Kr. se objevily příznaky jeho úpadku a v pátém století př. Kr. se objevilo právo senzitivní. Mezi třetím stoletím př. Kr. a pátým stoletím po Kr. se toto právo rozrostlo do postavení práva vládnoucího a neslo všechny obvyklé znaky práva senzitivního.

Vzestup křesťanství s sebou přinesl vzestup práva ideačního, jež po pátém století se stalo vládnoucím a zůstalo jím až do konce století dvanáctého. V této době křesťanské právo středověké Evropy, a to světské i kanonické právo, převzalo všechny typické znaky práva ideačního. Středověké právo trestní zavedlo, srovnáme-li je např. s právem pohanských barbarských kmenů nebo s pozdním právem římským, četné nové, přísně trestatelné zločiny ryze náboženské povahy - jako je rouhání, odpadlictví, rozkol, schisma, čarodějnictví, překážení v bohoslužbě, neplnění náboženských rituů, nezachovávání nedělí, porušení „Božího míru“, zneužití mrtvol, sebevražda, lichva, smlouva se Židem, únos, cizoložství, kuplířství, krvesmilství, smilstvo a potrat. Většina z těchto nových zločinů není z hlediska čistě utilitárního a hedonistického nezbytně pro obě zúčastněné strany škodlivá nebo bolestná. Z ideačního křesťanského hlediska to byly přestupky proti příkázáním Božím, porušení ideačních hodnot, proto byly brány jako zločiny a přísně trestány.

Obrátíme-li se od zákoníků středověkého práva k zákoníkům sedmnáctého a dalších století, většina z těchto přečinů přestává být zločiny a je vyloučena ze seznamu zločinných a trestných přečinů. Těch několik málo, jež zůstávají zločiny, mění svou povahu a stávají se trestnými z důvodů ryze utilitárních. Nejzazšího stupně v tomto vývoji k stále více senzitivnímu trestnímu právu bylo dosaženo v sovětském trestním právu z r. 1926 a 1930, kde byly náboženské zločiny zcela zrušeny a s jejich vyloučením ze zákoníku se přestalo hledět jako na zločin na ony mnohé zločiny, jež jsou ve spojení s ideačními hodnotami, jako je svedení, cizoložství, mnohoženství, mnohomužství, krevní smilstvo, sodomie, homosexualita, smilstvo a veřejná necudnost. Všechna taková jednání přestala být zločinnými. Podobný přechod se udál na poli práva ústavního a občanského. Prakticky ve všech západních zemích se stalo obojí toto právo téměř čistě senzitivním a zůstává převážně senzitivním i v přítomné době.